

Révész Béla

ÁLLAMBIZTONSÁG ÉS PSZICHOLOGIA

*„...először is el kell tudni bírálni a kém jellemét
– őszinteségét, igazságszeretetét, minden oldalú tudását –,
és csak azután lehet őt alkalmazni.”
Du Mu, IX. század*

Pszichológus szervek

Minden politikai rendszerben az államvédelmi szolgálatok tevékenysége a „szigorúan titkos” tevékenységek körébe tartozik. Ha nem tartanák őket titokban, nem is lenne értelme a szolgálatoknak. Így érthető, hosszú időn keresztül „sikeresen megúszták”, hogy tudományos kutatás tárgyai legyenek. Érinthetlenségüket a titkosság biztosította, amelyet a belügyi munka nélkülözhetetlen elemeként határoztak meg. Az viszont elkerülhetetlen volt, hogy önmaga megismerésére – saját hatékonyságának, tehát az állam biztonságának védelme érdekében – ne fordítsa a legnagyobb figyelmet. A hetvenes–nyolcvanas évek állambiztonsági kutatásainak témalistájából citálva is szembetűnő a pszichológiai-szociálpszichológia vonatkozású kutatások és tanulmányok erőteljes jelenléte:

- *A belső ellenséges erők szerepe és tevékenysége az imperialista fellazító taktika pszichológiai alkalmazásában és hatásuk a gazdasági és társadalmi élet egyes területein.*
- A bomlasztás, leválasztás, elszigetelés mint realizálás.
- A katonai behívásra kerülő ifjúság mint a fellazító pszichológia egyik célrétege.
- A kiszivárogtatásnak mint titkos pszichológiai tevékenység egy típusának vizsgálata.
- A suttogó propaganda pszichológiai szerepe az aktív intézkedések rendszerében.
- Az imperializmus fellazítási politikájának lényege, összefüggései a nemzetközi téren folyó politikai, ideológiai és lélektani osztályharcokkal.
- Amerika fegyverei a lélektani hadviselésben.
- Az ellenség felforgató tevékenységének pszichológiai ismertető jegyei.
- Az ellenséges propaganda.
- Az ideológiai diverzió mint az imperialista fellazítási politika lélektani módszere és eszköze. Feladatok az ellene folyó harcban.
- Az álobjektív információ szerepe a lélektani hadviselésben.
- A speciális szolgálatok szocialista országok elleni ideológiai diverziójának lélektani karakterisztikája.
- Fellazítási taktika mint az imperialista hírszerző szervek pszichológiai módszere.
- Imperialista fellazítás és lélektani hadviselés hazánk és a szocialista tábor országai ellen.
- A pszichológiai hadviselés megnyilvánulási formái, módszerei az imperializmus fellazítási tevékenységének szolgálatában.
- Az ideológiai diverzió és pszichológiai hadviselés mechanizmusa, csatornái, objektumai.
- Az imperialista propaganda és lélektani hadviselés eszközeiről.
- Az USA II. világháború utáni antikommunista lélektani hadviselése, módszertani törvényszerűségeinek hasznosítása az állambiztonsági szolgálatok módszereinek fejlesztésében
- Pedagógiai és pszichológiai ismeretek a hálózatot tartó operatív tisztek számára.

A pszichológia kitüntetett szerepe azt követően erősödött meg a belügyi kutatások irányai és módszerei körében, amikor a hatvanas évek elején lassú, de stratégiai jelentőségű változás kezdődött a klasszikus hidegháború (1947–1962) felől a békés egymás mellett élés irányába. A „kooperatív konfrontáció” (1962–1969), majd az enyhülés-*détente* (1969–1975) korszaka egyértelművé tették, hogy a nukleáris periódus a végső határhoz ért. Dulles amerikai külügyminiszter 1956-os kijelentése – „A művészet éppen az, hogy a háború szélére kerüljünk, de ne sodródjunk bele!”³ – pontosan ezt a cezurát érzékeltette, és ez az alapelv érvényes maradt a berlini fal, a kubai rakétaválság vagy a vietnami háború globálissá eszkalálódott konfliktusainak idején is. A *détente* viszont nem azt célozta meg, hogy a kelet–nyugati ellentétet véglegesen felszámolja, hanem azt, hogy stabilabb, békésebb nemzetközi klímát teremtsen egy új típusú szabályozás – ahogyan Brzezinski, Carter elnök

nemzetbiztonsági tanácsadója fogalmazott – a „kooperatív krízismenedzselés” keretében.⁴ Ezzel tulajdonképpen a másik fél is egyetértett, ha ellentétesen is anticipálták a helyzet történelmi kimenetelét: „A békés egymás mellett élés nem azt jelenti, hogy a két társadalmi rendszer közötti konfrontáció megszűnt. A harc tovább folyik a proletariátus és a burzsoázia, a világszocializmus és az imperializmus között a kommunizmus világméretű győzelméig.”⁵ Ha pedig a „forró” háború eszközei már régen kizárattak ebből a küzdelemből, és a klasszikus hidegháború is elért lehetőségei határáig, akkor nem maradt más, mint az államok szintjéről a társadalom szintjére áthelyezni az akciók fókuszát, azaz: az állampolgárt tenni a belső politikai változások legfontosabb szereplőjének.⁶ Ez tette kiemelkedően fontosá a II. világháborúbéli háborús propagandából továbbfejlesztett „psychological warfare”⁷ módszereinek kidolgozását és alkalmazását az egyik oldalon, illetve az „ideológiai diverzió”, a lélektani hadviselés elhárításának és a totális ellenpropaganda kifejtésének gyakorlatát a másik oldalon.⁸

A globális konfrontáció fő irányának pszichológiai síkra terelése csak az egyik momentuma volt az állambiztonsági tevékenység és vizsgálódás „pszichologizálásának”. A másik magyarázatot Andropov⁹, a KGB akkori elnöke adta meg a központi apparátus előtt mondott beszédében: „Miért van szükség elhárításra, ha az csak a már befejezett bűncselekmények tényeivel foglalkozik? Erre elegendő egy vizsgálati szerv megléte, amelynek kizárólagos feladata a befejezett bűncselekmények vizsgálata. Letartóztatni tud a rendőrség, az ügyészség, a bíróság is, de az állami szervek rendszerében csak az elhárítás rendelkezésére állnak olyan eszközök, amelyek lehetővé teszik a bűncselekmények csírájában való elfojtását, lokalizálását, végrehajtásának megakadályozását.”¹⁰

A politikai vezetés Magyarországon is hasonlóképpen határozta meg az osztályharc új stratégiájának irányát, kiemelve az ideológiai harc, a lélektani hadviselés növekvő szerepét. Az MSZMP Politikai Bizottsága – kapcsolódva az 1966. február 1-jei ülésén „Az imperialisták fellazító politikájával kapcsolatos intézkedések”-ről szóló korábbi határozatához¹¹ – április 26-án „Az imperialisták fellazító politikája elleni harc néhány kérdéséről” címmel hozott határozatot¹². Ennek nyomán a Belügyminisztérium arra hívta fel a figyelmet, hogy mivel „az imperializmus az eddiginél nagyobb intenzitással és anyagi eszközökkel igyekszik a kibővült érintkezési felületet rendszerünk fellazítása érdekében hasznosítani”, ezért ez a harc „a jelentős politikai, ideológiai feladatok mellett jelentős állambiztonsági feladatokat is foglal magába”.¹³ A PB-határozat belügyi feladatainak végrehajtásáról szóló miniszteri parancs pedig arra hívta fel a figyelmet, hogy „ez a határozat Pártunk helyes politikai irányvonalának töretlen továbbfolytatása, az osztályharcban bekövetkezett változások és a harc tapasztalatai figyelembevételével történő alkalmazása.”¹⁴ Egyben felhívta a figyelmet arra is, hogy a belügyi munka továbbfejlesztése érdekében intézkedéseket kell tenni „az imperializmus »fellazító« taktikája hatásának csökkentésére, a népgazdaság fokozott védelmére, valamint az állambiztonsági operatív munka színvonalának növelésére, tudományos megalapozottságának növelésére”.

De a nemzetközi körülmények változásán túl a hazai állambiztonsági munkában is lezajlott az az átalakítás, amire Andropov mint „a bűncselekmények csírájában való elfojtása”-ra utalt. A korábban, az ötvenes években és ’56 után is domináns represszív-kriminalizáló jellegű állambiztonsági munkát – a Kádár-rendszer stabilizálódásával – fokozatosan felváltotta a túlnyomórészt preventív-operatív tevékenység: „Az operatív úton végrehajtott megelőző és bomlasztó intézkedések – fogalmazott egy korabeli szakanyag – politikailag értékesebbek, mint az időben alkalmazott differenciáltan megoldott adminisztratív megtorlás.”¹⁵ E megállapítás indoklása a következő:

„A parancsnokok és beosztottak körében meg kell érteni, hogy az operatív megelőző intézkedések és helyes operatív lépések egyenértékűek – politikai kihatásában gyakran értékesebbek – a bírósági eljárásoknál, vagy egyéb adminisztratív intézkedéseknél. Az eredményes operatív megelőző intézkedéseket a jól megoldott egyszerű munka rangjára kell emelni.

Az operatív megelőző intézkedések megérdemlik az ilyen rangot, mert eredményességük feltételei nem kevesebbek, mint a nyílt intézkedéseknek.

a) Mély felderítést és pontos helyzetismeretet követel. Az adott vonalon meglévő jelentős ismereteink lehetővé teszik, hogy az adatok elemzése alapján viszonylag gyorsan eldöntsük van-e kizáró oka az operatív megelőző intézkedések alkalmazásának. Az operatív megelőző intézkedéseket úgy kell alkalmazni, hogy a további ellenőrzés és az esetleg szükségessé váló mélyebb felderítéshez a feltételeink javuljanak.

b) Az operatív megelőző intézkedés a legkritább esetben állhat egyetlen aktusból. Az esetek többségében csak az operatív lépések és kombinációk sorozatától várható a kívánt cél elérése. Ezért operatív megelőzés csak jól

kidolgozott realizálási terv alapján hajtható végre, amely összeállítása gyakran nagyobb kombinációs készséget igényel, mint egy nyílt realizálási terv elkészítése.

c) Az operatív megelőzés mind a felderítés, mind a végrehajtásban, az egyéb realizálásokhoz hasonlóan, több szerv folyamatos, jó együttműködését igényli és nem nélkülözheti a központi koordinációt.

3. A megelőzést nagy határozottsággal és időben, különösen az ifjúság körében végzett ellenséges munka megakadályozása érdekében kell alkalmaznunk. Egyik legfontosabb feladatunk, hogy az ellenséges tevékenységet elszigeteljük az ifjúságtól: lehetetlenné tegyük az utánpótlásukat.

4. Az illegális tevékenységek felszámolásában igényelnünk kell a társadalmi és az állami szervek segítségét is. Bátorabban és nagyobb számban kell alkalmazni a szignalizációt. Az elmúlt évek tapasztalatai bizonyítják, hogy felderítést és realizálást sikeresen végrehajtani csak politikailag és operatív jó megalapozott, perspektivikus tervek és az érintett szervek aktív együttműködése alapján lehetséges.”

Ettől kezdve az állambiztonsági munka súlypontja a büntetést vagy intézkedést eredményező büntetőeljárás szabályozási kereteiből egy szublegális szintre helyeződött át. A „jogalattiság” nem csupán eljárásjogilag értendő, vagyis hogy az „alapos gyanú” hiánya miatt még a nyomozati szakaszba sem jut el az ügy, tehát erre még a – N. B. szocialista – törvényességet felügyelő ügyészség figyelme sem terjedhet ki. Lényegesebb vonása azonban a szublegalitásnak a jogi normativitás teljes hiánya, amellyel a szabályozás teljes egészében – és éppen ezért ellenőrizhetetlenül – az állambiztonsági szervek önmagukra vonatkozóan alkotott, alacsony, belső és titkos parancsainak szintjére került.¹⁶ A bűncselekményre utaló tevékenység valószínűségének, tehát a gyanú legalacsonyabb szintjének kialakulása már indokoltá tehetette a felderítő-szűrő kutatómunkát, az előzetes ellenőrzést, illetve a bizalmas nyomozás megkezdését.¹⁷

Ugyanakkor az „egyszerű gyanú” alapján valószínűsített állam elleni bűncselekmény vonatkozásában az állambiztonsági szerveknek csupán egyik feladata volt az ezek felderítésére irányuló tevékenység kifejtése.¹⁸ A korábbi gyakorlat akkor tekintette eredményesnek az állambiztonsági szervek munkáját, ha minél több, lehetőleg növekvő számú politikai perben született elmarasztaló ítélet (ahogyan a tervezettségben a statisztikaelvűség ezt egyébként is megkövetelte). A megelőző munka hatékonyságát viszont éppen az a – kevésbé látványos – következmény jelezte, ha a büntetőeljárás kezdeményezése, illetve a bizalmas nyomozás megszüntetése helyett úgy fejeződik be az állambiztonsági szervek munkája, hogy megelőző, akadályozó, korlátozó vagy pedig operatív megszakító célú intézkedéseik nyomán válik politikailag indifferensé a helyzet. Az operatív megelőző munka pedig lényegét tekintve operatív pszichológiai munkának tekinthető.

Ezen a ponton viszont éles választóvonal húzható meg a politikai rendőrséghez viszonyított külső és belső pszichológia között. A „világi” pszichológia könnyen le tudott mondani a titkokkal terhelt, ráadásul politikai kockázatait tekintve kiszámíthatatlannak látszó kutatási objektum vizsgálatáról. Bizonyos értékválasztási preferenciák is elősegítették az ilyen döntést, amely az ember felfedezését, az emberek egymáshoz való viszonyának a megértését tekinti a pszichológiai kutatások céljának „az egyén, illetve a társadalom segítése, az egészséges fejlődés érdekében”.¹⁹ De amennyiben értékszempontok alapján a „jó” világ pszichológiájára szűkülne a lélektani kutatások tárgya, akkor nem csupán a „politikai bűnözés”, de jószérével mindenféle deviancia kívül rekedne a pszichológia érdeklődési körén. Mindenesetre az állambiztonsági látásmód mintegy „könnyítésképpen” maga húzta meg azt a – nem diktatúraspecifikus – cezúrát, amely a biztonsági szolgálatok belső titkait vizsgálat, elemzés tárgyává tehetette, és ahonnan kizárta a laikus kutatókat.

A belső, szolgálati pszichologizálásra természetesen – nem lévén róla semmi lényeges információ – könnyen lehetett kívülről azt mondani, hogy a szakma perifériájának kudarcos alakjai vállaltak kétes szerepet a tudományosnak mondott operatív pszichológia művelésének során. Valójában az államvédelem mindig is törekedett a „belső körbe” bevonni a sajátos kutatási igényeinek kielégítésére alkalmas szakembereket a „külső körből”, és ez – ha nagyon akarták – többnyire sikerült is. Ráadásul tudományozószociológiai szempontból ugyanazokkal a paraméterekkel jellemezhető az operatív pszichológia szakmai professzionalizációja, mint a külső ágazati pszichológiák bármelyike. A szakmai kvalifikáció, az alap- és továbbképzés, a graduációs rendszer éppúgy jellemezte fejlődését, mint az oktatási intézményesülés, a szakmai publikációk, a könyv- és folyóiratkiadás vagy a hazai és nemzetközi tudományos életben való részvétel. Csak éppen ahogyan a kutatás tárgyának egészét, úgy a teoretikus következtetéseket is a titkosítás homálya vette körül, amint a gyakorlat területén megvalósítható/megvalósítandó operatív pszichológiai eszközöket, erőket, módszereket és rendszabályokat is.

Operatív pszichológia

Az „operatív pszichológia” mint alkalmazott pszichológia felhasználásának előzményei a szovjet állambiztonsági szervek gyakorlatában (a cári Ohrana nyomdokain haladva) nagy hagyományokra tekintett vissza. Nem feltétlenül a hírhedt politikai pszichiátriára, a „szocialista lélekgyógyászat gyilkos kaland”-jára²⁰ kell gondolni, hanem a pszichológiai ismeretek – nem kis mértékben szintén diktatórikus célú – alkalmazására az állambiztonság operatív gyakorlati területén. Marxistának mondott ismeretelméleti magyarázatát – egyéb tudományterületekhez hasonlóan – az az ideologikus alaptétel jelentette, miszerint a polgári pszichológia válságban van, hiszen „félreértésen alapul”, ugyanis „csak a szocializmus országában lehetséges a valóban tudományos pszichológia, amely az egyetlen helyes módszertan – a dialektikus materializmus – szerint jár el”.²¹

Amikor a szovjet állambiztonsági szervek már az 1920-as években alkalmazott pszichológiaként kezdték kimunkálni az operatív pszichológia „tudományos diszciplínáját”, a fenti társadalmi meghatározottsága mellett²² főként felhasználásának nélkülözhetetlenségét hangsúlyozták: „Napjainkban, amikor a fegyverek minden fajtájánál új, nem mindennapi felfedezések és találmányok jelentek meg, nem szabad elfeledkezni egy olyan régi, de nem elöregedett, örökké megújulni kész, élő fegyverről, mint a pszichológia. (...) A fő tétel, amely egy elhárítótól megkövetelhető, az emberek lélektanának ismerete. Az alapvető motívumot mint mindig, így a titkos munkatársak beszerzése során is, a pszichológia, a pszichológia és még egyszer a pszichológia jelenti.”²³ (Hasonló ideologikus megfontolások a későbbi, magyarországi kutatásokat is jellemzik.)²⁴

Bizonyos „pánpszichologizálási” szándék is megfigyelhető abban a szemléletben, amely a KGB mindenfajta tevékenységét szociálpszichológiai jellegűnek minősítette: „az ügynök és az operatív tiszt nem csak két egyszerű ember, hanem speciális mikrocsoport, ahol igen lényeges személykapcsolatok vannak. Ez a sajátosság abban foglalható össze, hogy az operatív tiszt az ügynök felé saját közvetlen szolgálati kötelezettségei teljesítésének érdekében lép fel. Az ügynök az operatív tiszt felé bizonyos értelemben csak morális jellegű kötelezettségek alapján lép fel. Az operatív tiszt és az ügynök együttműködése ezért empátiát, kölcsönös befolyásolást, szakmai és egyedi sajátosságaik specifikus megjelenítését tételezi fel.”²⁵

Terminológiai problémát vetett fel az „operatív” jelző használata az állambiztonságban alkalmazott pszichológiai vizsgálatok során. Az általános pszichológia ugyanis már „lefoglalta” az operatív jelzőt az emberi gondolkodás problémamegoldó képességének leírásakor.²⁶ A pontosabbnak tűnő „hírszerző és elhárító munka pszichológiája” helyett azonban mégis az „operatív pszichológia” elnevezés vált elterjedté.²⁷

Kutatási tárgyát azok az emberek képezik, akiket „az állambiztonsági szervek bekapcsolnak az operatív tevékenységbe, pontosabban ennek a tevékenységnek az egyénei, illetve az ellenség felforgató tevékenységének szubjektumai. Az operatív tevékenység szubjektumai az elhárító szervek operatív munkásai, a legális és illegális vonalban dolgozó hírszerzők, a titkosszolgálatok munkásai, az ügynökök stb. A felforgató tevékenység szubjektumai közé tartoznak az ellenség hírszerzői és ügynökei, intézmények és szervezetek, valamint egyes olyan állampolgárok, akik bűnös tevékenységet folytatnak az imperialista hírszerzőszolgálatok hatása alatt. Az ellenséggel szemben megnyilvánuló operatív tevékenység folyamata során az operatív tevékenység alanyai tárgyakká válnak, azáltal, hogy az operatív ellenőrzés, feldolgozás, nyomozás, figyelés objektumaivá válnak.” Összefoglalva tehát „az operatív pszichológia az általános lélektan alkalmazott területe, amely azon személyek pszichikumának törvényszerűségeit és mechanizmusát vizsgálja, akik a KGB operatív tevékenységének és az ellenség konfliktusokkal terhelt felforgató tevékenységének alanyai, konkrét társadalmi-történelmi feltételek között.”²⁸ Fontosabb témakörei a következők:

- a beszerzési jelölt személyisége tanulmányozásának pszichológiai aspektusai,
- az ügynök és az állambiztonsági szervek titkos együttműködésének motivációja,
- az ügynök szerepalakító tevékenységének pszichológiai alapjai,
- az operatív információ megszerzésének pszichológiai módszerei és eljárásai,
- az ellenség felforgató tevékenységének pszichológiai ismertető jegyei,
- a KGB szervei operatív tevékenységének szociálpszichológiai aspektusai,
- a pszichológiának az ellenséges hírszerző és elhárító szervek által történő felhasználása.²⁹

Az ügynök szerepalakító tevékenysége pszichológiai alapjainak kidolgozása központi része az operatív pszichológiának, hiszen az egyén szerepjátszásának hatékonyságától függ az információszerző tevékenység egészének eredményessége. Ennek elősegítésére alkalmazzák a titkosszolgálatok a „legendát”. A „legendázás” alapozza meg az ügynök titkos és nyílt szerepének összhangját. A legendában hihetőnek tűnő események logikus módon kapcsolódnak valóságos történésekhez, figyelemmel az individuális sajátosságaikra, mint az ügynök karaktere, életének különböző eseményei, szociális kapcsolatai, életútja. A személyiség típusnak, a személyiségjegyeknek meghatározó jelentőséget tulajdonítottak a szerepalakítás szubjektív feltétele körében –

Sztanyiszlavszijt idézve: „Az átalakulás nem abban áll, hogy kilépünk önmagunkból, hanem abban, hogy a szerepjátszás során körül vesszük magunkat a feltételezett körülményekkel és úgy átéljük azokat, hogy már nem is tudjuk, hol az »én« határa és hol a szerepé. Ez az igazi, ez az átalakulás, a szereppel való azonosulás folyamata.”³⁰

A nyugati hatalmak operatív pszichológiai eszközeinek leírásakor és azok bírálata során olyan – nyilván a KGB által is alkalmazott – módszerekre hívják fel a figyelmet, amelyek a „sötét információszerezés” megjelölés alá tartoznak. A pontos emberismeretre építkező módszer alkalmazása során egy semleges beszédhelyzetben például pontatlan vagy tudatosan hamis közlést helyez el a hírszerző, tájékozatlanságot imitál, azért, hogy szakértő beszélgető partnere önkéntelenül is kijavítsa, pontosítsa a mondottakat. Az ügynök szerepalakító tevékenységének vizsgálatakor pedig a következő szubjektív változók együttes figyelembevételét javasolják:

- a hírszerzéshez való belépés oka; morális állapot, érdeklődés a feltételezett munka iránt;
- vitalitás és kezdeményezőkézség; az aktivitás szintje, érdeklődési irányok;
- a stratégiai célok kiválasztásának és az azok eléréséhez szükséges leghatékonyabb eszközök kiválasztásának képessége; gyors gyakorlati felfogókészség, ötletesség, találékonyság, rugalmas gondolkodás;
- érzelmi stabilitás: a saját emóciók feletti kontroll képessége, nyugalom, önuralom, türelem és bátorság nehéz helyzetekben; az idegeskedésre való hajlam hiánya;
- szociális jellemvonások: jó kapcsolatteremtési, a közösségbe való beilleszkedési képesség;
- irányítóképesség: közösségi kezdeményezés, az emberek integrációjának, a szervezésnek és a felelősség vállalásának képessége;
- konspirációs hajlam: a titkok megőrzésének, mások megtévesztésének, zavarba hozásának képessége;
- megfigyelőképesség: lényeges események kiválasztásának, megfigyelésének, emlékezetbe vésésének és az információ értékelésének képessége;
- a propaganda művészete: az ellenség sebezhető pontjainak felderítésére, tanulmányozására, a bomlasztás alkalmazására irányuló készség, meggyőző beszéd- és íráskészség.³¹

Az ellenséges pszichológiai kutatások tanulmányozására természetesen elsősorban azért van szükség, hogy a KGB szakemberei az ellenintézkedések kidolgozásával időben felkészülhessenek az ellenséges tevékenység elhárítására, de – a behaviorizmusra és pragmatizmusra épülő, ezért elfogadhatatlan – nyugati módszertan kiiktatásával a KGB szervei is fel tudják használni ezeket munkájuk során. Az elméleti megállapítások kritikai feldolgozása pedig teljesebbé teheti az operatív pszichológia tudományos tételrendszerét. Mindeközben hasonló megfontolások motiválták a nyugati pszichológusokat is a szovjet operatív pszichológia elméleti tételeinek és ezek alkalmazási lehetőségeinek megismerése területén.³²

Személyiséglélektani indikátorokat vesz figyelembe az a belügyminiszteri parancs³³ is, amely a Kádár-rendszer egészében modellálta – a hálózati személy operatív lehetőségei mellett³⁴ – az állambiztonsági számára kedvező tulajdonságokkal rendelkező hálózati személy, a „jó ügynök” ideáltípusát. A sokoldalúan előnyös tulajdonságok egybeesése ugyanis módot nyújt a meglévő operatív lehetőségek távlati fejlesztésére, ugyanakkor ezek negatív túltengése lerontja az adott lehetőséget is, esetleg teljesen használhatatlanná teszi.

A hálózati munkában tehát a következő személyi tulajdonságokat kell szem előtt tartani:

- Értelmi képesség:
Ide tartozik az ismeretek megszerzésének képessége, emlékezőtehetség, problémamegoldási (kombinatív) készség stb.
- Képzettsége:
Politikai és általános műveltség, nyelvtudás, szakképzettség, speciális ismeretek.
- Világnézet, politikai meggyőződés.

– Jellembeli tulajdonságok:

Becsületesség, igazságszeretet, felelősségtudat, fegyelmezetttség, következetesség, nyíltság-zárkózottság, udvariasság-figyelmetlenség, önkritika, munkaszeretet, lelkiismeretesség a munkában, kezdeményezés stb.

– Kialakult szenvedélyek, hajlamok:

Szenvedéllyé vált speciális szakmai, tudományos, kulturális, sport stb. érdeklődés; „hobbyk”, italozás, felfokozott szexuális élet; általában: hasznos és káros szenvedélyek, hajlamok.

– Kialakult és jellemző szokások:

Életmód, munkavégzésben, szórakozásban, viselkedésben stb.

– Vérmérsékleti adottságok (temperamentum):

Alaptípusai: ingerlékeny, lobbánékony, heves vérmérsékletű, türelmes.

– Akarati tulajdonságok:

Céltudatosság, elhatározókészség, akaraterő stb.

– Személyi körülmények:

Családi viszonyok, munkakör, társadalmi kapcsolatok, anyagi biztosítottság, elért eredmények, sikerek, kudarcok stb.

– Egészségi állapot:

Fizikai és szellemi terhelhetőség.

– Megjelenés:

Milyen elsődleges benyomásokat gyakorol új környezetére.

Az alkalmasság elbírálásakor a fentiek közül elsősorban a képességek, a képzettség, a jellemvonások, az egészségi állapot, valamint a személyi körülmények számbavételéből és értékeléséből kellett kiindulni. A többi tulajdonság ismerete a hálózati személy (illetve előtte a jelölt) alaposabb tanulmányozását, megismerését és személyiségének fejlesztését tette lehetővé. Az alkalmasság megállapításakor a pozitív és negatív személyi tulajdonságokat a megoldandó hálózati feladatokkal összevetve kellett mérlegelni.

A magyar kutatások közül figyelemre méltó az az empirikus vizsgálat, amely során a terhelő alapon történő beszerzés³⁵ taktikájának lélektani sajátosságait kívánták feltárni.³⁶ A beszerzés mellett és ellene ható pszichológiai és szociológiai tényezők vonatkozásában a következő elemeket vették figyelembe:

Együttműködés vállalása mellett ható motívumok:

- félelem (szabadságvesztéstől, szociális státus elvesztésétől);
- szabadulás a büntudati feszültségtől (főleg első büntetésnél);
- morális felmentés elnyerése;
- deliktum kompenzációja;
- önbüntetés;
- meglévő erkölcsi normák feladása;
- szabadulás az aktuális szorongatott helyzetből;
- agresszió-kiélés, hatalomvágy;
- kriminális aktivitás szocializált levezetése;
- szerepjátszás igénye; feszültség igénye;
- haszonszerzés vágya;
- kriminális aktivitás fokozásának lehetősége;
- személyes biztonság megteremtése;
- bűntársak védelme;
- hatalmi helyzet biztosítása a kriminális szubkultúrán belül;

Együttműködés vállalása ellen ható motívumok:

- ellenséges érzelmek és bizalmatlanság a rendőrséggel szemben, „az erőszakos szervezetek irányába meglévő előítéleteket a fellazítási politika is erősíti”;
- ellenszenv és szembenállás a beszerzést végző személlyel;
- társadalmi és egyéni előítéletek az ügynöki munkával szemben (tradicionális előítéletek);
- lelepleződéstől (intellektuális, egzisztenciális hátrány, interperszonális kapcsolatvesztés) és a bűnözők bosszújától (primitívebb körben) való félelem;
- jogkövetkezmények alábecsülése (első büntetésnél fontos);
- a büntudat és a társadalmi visszailleszkedés igényének hiánya, illetve ragaszkodás a kriminális szubkultúrához (antiszociális szubkultúrákban).

A tanulmány a jelölt személyes tanulmányozása mellett különös jelentőséget tulajdonít a beszervezési beszélgetés során várható magatartása felmérésére: „A beszervezési jelöltnek az állambiztonsági szerv csak fogalom. Az operatív tiszt jelenté számára a konkrét élményt. A jelöltek többségében az erőszakos szervekkel kapcsolatban – így az állambiztonsági szervekkel is – bizonyos fenntartásai lehetnek. Ezért az operatív tiszt iránti rokon- vagy ellenszenv mértékét semmiképpen sem szabad alábecsülni, éppen az együttműködés érdekében. Az operatív tiszt magatartásával, első fellépésével rokonszenvet válthat ki, vagy a kezdeti antipátiát konzerválhatja. Az állambiztonsági szervekkel való közvetlen, személyes kapcsolatba kerülés általában szorongást, feszültséget válthat ki a hazafias alapon történő beszervezésnél is. A bűncselekményt elkövetett személynél ezek a félelmek reálisak, ezért az ő szorongása eltér az ártatlan személyétől. A szorongás mértéke tehát a személy bűnösségétől, kompromittáltságától is függ. A beszervezésre kerülő személy potenciálisan mindenképpen kiszolgáltatottnak érzi magát, mert helyzete nem egyenrangú az operatív tiszttel. A beszervezési beszélgetés alá-, illetve fölérendeltséget jelent számára, amelyből fokozatosan tud csak szabadulni az operatív tiszt segítségével. (...) A beszervező magatartásának, mondanivalójának mindenben meg kell felelnie az állambiztonsági szervek szocialista humanista jellegének, haladó célkitűzéseinek.”

Beszervezés

A hazafias alapon történő beszervezés esetén a jelöltet rá kell vezetni, meg kell győzni a bűnözés elleni harc szükségességéről, törvényszerűségéről. Fokozatosan kell rátérni az állam elleni, az állam biztonságát veszélyeztető egyéb bűncselekményekre. E kérdésekkel kapcsolatban ki kell kérni a jelölt véleményét, állásfoglalását. Érvelése, okfejtése, nézetei lehetőséget adnak személyiségének, megbízhatóságának sokoldalú tanulmányozására. Következtetni lehet, hogy mennyire ítéli el a társadalomra veszélyes magatartásokat, a konkrét ellenséges tevékenységet. Mindezek alapján pedig kész-e segítséget nyújtani a bűnözés elleni harc egyes feladataihoz. A meggyőzéssel el kell jutni addig, hogy végül a jelölt maga vesse fel az együttműködés gondolatát.

A terhelő adatok alapján történő beszervezés esetében a személyi adatok felvétele után a gyanúsított kihallgatása veszi kezdetét, amit a szokásos büntetőeljárás szabályoknak megfelelően folytatnak le. Itt a teljes és felderítő jellegű vallomás az, ami alapul szolgál arra, hogy tovább lehessen lépni a beszervezés folyamatában. Ha a jelölt nem tesz önmaga és társai, illetve cselekményükre nézve felderítő jellegű, beismerő vallomást, akkor nem szabad a beszervezést végrehajtani. A terhelő vagy kompromittáló adatok felhasználásával történő beszervezés esetén külön figyelmet kell fordítani a kihallgatási helyzet pszichológiai sajátosságaira, hiszen ekkor csak a beszervezés alapját képező bizonyított tények, körülmények bírnak kényszerítő erővel a jelöltre. Az operatív tiszt mesterségesen fokozhatja a kihallgatási szituáció okozta feszültséget, és ennek érdekében felhasználhatja a gyanúsított előzetes tanulmányozásának egyes adatait is. Ezek jól csoportosított és hatásos exponálása azt a benyomást kelti a jelöltben, hogy életének alakulását régóta figyelemmel kísérik, múltját alaposan felderítették. A jelöltben orientációs zavart idéz elő az általa elkövetett cselekménnyel kapcsolatos bizonyítékok fokozatos feltárása, amely szilárdnak vélt védelmi pozícióinak feladására kényszeríti. Ilyenkor alkalmazza az operatív tiszt – a szükségnek megfelelően – a meggyőzés, a jobb belátásra bírás, az érzelmi ráhatás, a hangulatkeltés eszközeit, melyek a jelöltet a megbánás és a jóvátétel irányába vezetik.³⁷

A kihallgatási szituáció fenti forgatókönyvének konkrét megvalósítási körülményeit igen pontosan rekonstruálta Tar Sándor egy interjúban: „1976-ban a hazai szamizdat előzményének számító *Profil*-ban Kenedi Jancsi révén megjelent a díjnyertes szociográfiám, miután a *Mozgó Világ*-ból az Alföldi Nyomdában ki lett cenzúrázva. Nem sokkal utána a gyári (akkori és későbbi munkahelye a Medicor) rendőrségi összekötő felkeresett otthon – lázasan feküdtem, tele gyógyszerekkel –, hogy fájjon már velem, Tar elvtárs, be a rendőrségre, van egy kis probléma, valami gyári lopás, nem nagy ügy. Az épületben kinyitott egy ajtót, előre engedett, csak mikor becsukta, akkor vettem észre, hogy ő kint maradt. Aztán – a rendőri szakzsargonral szólva – kézrátétel történt; a bal fülemre azóta is nagyot hallok. Mire magamhoz tértem, már fésültek, majd átvittek egy másik helyiségbe, leöltek egy székre, velem szemben a parancsnok III/III-as helyettese, B. L. őrnagy ült, és mosolygott. Mögötte a falon Felix Dzserszinszkij arcképe díszelgett, az életben nem felejttem el. Innen csak két ajtón lehet kimenni, Tar elvtárs, közölte, miután ismertette az előbb említett vádpontokat. A baloldali ajtón, mutatott rá, amelyik a börtönbe vezet, vagy azon, amelyiken bejött ide hozzánk, ehhez viszont alá kell azt írnia, amit most diktálni fogok. Mert, folytatta, nem csak az van, hogy homoszexuális és ellenforradalmár vagyok, ez magánügy, míg ki nem derül, ugyebár, de a fő bűnöm, hogy én felelős beosztású művezetőként, alapszervezeti titkárként ilyen Kenedi- és Csalog-féle jöttment, ellenzéki csöcselékkel tartom a kapcsolatot. Előtte a *Profil* feküdt az asztalon, sorolta a büntetési tételeket. Rám nézett és megkérdezte: Na, Tar elvtárs, akkor hogy legyen? Diktálhatom?”³⁸

Beszervezés után

A beszervezést követő időszakban a következő pszichológiai problémákat regisztrálta a kutatás:

- pszichomotorikus nyugtalanság vagy enervált cselekvésképtelenség;
- szorongás, amelynek eredménye:
 - aktuális tehetetlenség;
 - azonnali szerepjátszástól való félelem;
 - lelepleződéstől való félelem;
 - önértékelési válság;
- nyílt önmegvetés az ügynöki munka miatt;
- a büntetést az együttműködés helyettesíti; terhelő adatok motivációjának elfojtása, szociális belátás felerősítése;
- interperszonális kapcsolatok zavarai:
 - családi életben (izolációs helyzet a permanens konspiráció következtében; családi szerepek megingása);
 - családon kívül (kapcsolatok redukciója; kapcsolatok intenzitásának erőltetett fokozása; kapcsolatok rapszodikus hullámzása);
- motivációs harc reproduktív újraélése:
 - eredeti elhatározás fenntartása;
 - szimulált fenntartása;
 - nyílt revízió;

Az ügynök és az operatív tiszt interperszonális kapcsolatára vonatkozó további kutatás³⁹ a két személy közötti viszony vizsgálata során a hálózattartásban létrejövő állandóságok adaptálását, illetve a speciális helyzetből adódó különbözőségeket elemezte. A hálózattartó tiszt a kiválasztástól kezdve a tanulmányozás, a beszerzés, a vezetés, a nevelés és az ellenőrzés processzusában folyamatosan tanulmányozta az ügynök személyiségét annak érdekében, hogy a feladatát minél eredményesebben oldja meg. Kiderült, hogy nem egy esetben az ügynöktartás speciális jellemzőinek – az ügynöknek mint speciális helyzetbe került személyiség pszichikai struktúrájának – figyelmen kívül hagyása vezetett az ügynök árulásához, ún. „kétkulacos” magatartásához, vagy ahhoz a furcsa helyzethez, amikor szinte az ügynök „vezette az operatív tisztet”. A „szerepjátszás” veszélye annál nagyobb, minél kifejezettebb a műveltségi szintkülönbség az ügynök javára, illetve a hálózati személy minél alaposabban megismeri az operatív tiszt módszereit, előítéleteit, személyiségét.

A pszichológia által feltárt interakciós szerkezetű problémák között az operatív tiszt és az ügynök viszonyában megtalálható a tévesen felfogott szerepstruktúra (ha az ügynök tőle nem várt szerepkörrel ruházta fel magát), a rokonszenvstruktúra (amikor az operatív tiszt a valóságosnál kedvezőbb jelleműnek látja az ügynököt), illetve a státus- vagy hatalmi struktúra (az ügynök többletjogokat tulajdonít magának, vagy az operatív tiszt egyéni érdekeit elégtételi ki az ügynökkel). A vizsgálat azt tanácsolta, hogy meg kell kísérelni az ügynök fejével gondolkodni: „az emberek megértésével kapcsolatban az egyik legnagyobb hiba, ha mások magatartását és tetteit a saját magunk által kialakított felfogások, normák alapján igyekszünk megítélni.”

Mivel az operatív tiszt saját tényismereteiből csak annyit közöl az irányítása alatt álló ügynökkel, amennyi éppen rá tartozik, illetve amennyi a konkrét feladat végrehajtásához szükséges, ezért ez a körülmény objektíve növeli az irányító fölényérzetét. A visszatartott információk alátámasztják, megerősítik, pontosabban kielégítik tekintélyérzetét, vagyis önérvényesítő szükségletét. Ugyanakkor nem szabad, hogy mindezt az alá rendelt ügynök is érezze. Helyette inkább lehetőséget kell adni, hogy az ügynök önérvényesítő szükséglete is helyet kaphasson, ami csak úgy lehetséges, hogy az operatív tiszt az adott feladat megoldásához kikéri véleményét, elismeri jó elgondolásait, megdicséri a feladat megoldásában tanúsított kezdeményezéséért, esetleg leleményességéért.

A vizsgálat arra is felhívta a figyelmet, hogy „mivel az osztályharcban az adminisztratív eszközök alkalmazása is megengedett”, ezért az ellenséges körből beszervezett, politikailag gyakran ellenséges ideológiai nézeteket magáénak valló ügynök vezetésében a befolyásolásnak van döntő szerepe. Az ügynök sajátos körülményeit figyelembe véve természetesen arra kell törekedni, hogy az együttműködésnek mielőbb legyenek meg „az ügynök egyéniségének, körülményeinek megfelelő meggyőződéses alapjai”. Az ügynök ugyanis akkor dolgozik eredményesen, ha sajátos helyzetéhez viszonyítva sem érzi magát emberi önérzetében megbántottnak. Ezért alapvető követelmény, hogy az operatív tiszt és az ügynök között kiegyensúlyozott, harmonikus kapcsolat legyen. Az összeköttetés – interperszonális interakció – az agitációs folyamat szerves része, és az ügynökre gyakorolt nevelő, meggyőző tevékenység a kommunikációs kapcsolatokon keresztül realizálódik. Ennek célja a meggyőzés, illetve az, hogy az operatív tiszt számára kedvező nézetek, viszonyok alakuljanak ki az ügynökben. Különösen jelentős szerepe van az érzelmi ráhatásnak a kulturális és a művészeti élet területén dolgozó

ügynököknél, továbbá az egyházi személyek körében és a nőknél – állapítja meg a vizsgálati jelentés –, akiknél az érzelmi befolyásolás „természetes tartozékát” képezi az értelmi, logikai ráhatásnak. Az operatív tiszt ezt a bonyolult és igen összetett feladatot, vagyis meggyőző tevékenysége hatékonyságának emelését két tényező: a) személyiségének a párbeszéd során is érvényesülő pozitív tulajdonságai; b) a pozíciójából eredő hatás (presztízs) igénybevételével oldhatja meg.

Az emberek általában – intelligenciafokukkal fordított arányban – könnyebben viselik el azt, hogy más dönt – s ezzel vállalja a felelősséget, mint az ellenőrzést vagy a felelősségre vonást. Ezért az irányítás során a ráhatás és az ösztönzés követelményeinek érvényesítése a döntéssel és a feladat-meghatározással kapcsolatban nyilván könnyebb, mint az ellenőrzés esetében. A (kezdetben főként autokratikus vezetésből) fokozatosan demokratizálódó vezetés az ügynök számára egyre nagyobb önállóságot ad, egyre jobb közérzetet biztosít, egyre fokozottabban érzi személyének megbecsülését. Természetesen bizonyos indokolt esetekben, megfelelő körülmények között a vezetés demokratikus vonásait szűkíteni, illetve teljesen mellőzni is lehet – „helyes, ha az ügynöknek ezeket az összefüggéseket óvatosan értésére is adjuk”. Az ügynök eredményes vezetéséhez jelentős mértékben hozzájárul az a kimondottan szubjektív tényező, hogy az operatív tiszt az ügynök számára mennyire szimpatikus vagy antipatikus. Ha kellemetlen az első benyomás, tanácsos a kapcsolattartó személyében cserét végrehajtani. Az operatív tiszt akkor vezet helyesen az ügynököt, ha emberi közelségbe, munkatársi kapcsolatba kerül vele. Ennek érdekében minden alkalmat meg kell ragadnia annak bizonyítása céljából, hogy együttműködésük alapja a bizalom és az őszinteség. Ahogyan egy miniszteri parancs megfogalmazta: „Nevelés közben az operatív tiszt köteles figyelembe venni, hogy az adott hálózati személy milyen alapon vesz részt az együttműködésben, milyen politikai képzettséggel, világnézettel és műveltséggel rendelkezik.”⁴⁰

A meggyőzésen azt a ráhatást értjük, amelyet az operatív tiszt gyakorol az ügynök értelmére, személyére, beállítódására azzal a céllal, hogy nézetét átalakítsa, összhangba hozza a szakmai feladatok követelményeivel. A meggyőzés, a politikai átnevelés – a vizsgálat szerint – a ráhatás egyik módszere, melynek segítségével „a helytelen viszonyok megváltoznak és folyamatosan a szocialista erkölcs követelményeinek megfelelően átalakulnak. Csak akkor beszélhetünk a ráhatás meggyőző erejéről, amikor az ügynök – az operatív tiszt részéről megértést és jóakaratot tapasztalva – végiggondolja mindazt, amit az operatív tiszt konkrét tényekre alapozva, találkozóról-találkozóra mond.” A meggyőzésnek ezért minden körülmények között következetesnek, logikusnak és maximálisan bizonyító erejűnek kell lennie, ezért az operatív tisztnek, ha ügynökét meg akarja győzni, „mélységesen hinnie kell abban, amit mond”. Amíg a meggyőzés során az operatív tiszt az ügynök beállítódását, szemléleti módját igyekszik megváltoztatni, addig a befolyásolás során az ügynök magatartását közvetlenül igyekszik formálni. Ezért az operatív tisztnek speciális feladata, hogy a kommunikációs eszközök segítségével kiválassza, kiemelje az ügynökre zúdult információkból mindazokat, amelyek az ügynök személyisége, illetve a titkos együttműködés szempontjából jelentősek. Ezeket az ügynök személyiségéhez igazítja, és elmagyarázza őket. Segítenie kell továbbá leküzdeni azokat a „gátlásokat”, amelyek – osztályhelyzeténél, egyéniségénél fogva – az ügynök számára akadályozzák bizonyos információk befogadását, tényköörülmények elfogadását. Az operatív tisztnek tehát arra kell törekednie, hogy a „kommunikációs eszközök társadalomnevelő tevékenységével összhangban, a napi politikai eseményekből az ügynök személyiségének alakítása szempontjából jelentős tényezőket kiemelje, és ezekről speciális elemzést adjon. A bensőleg magalapozott politikai magatartás kialakulása után az ügynök tevékenységét már nem a beszerzése alapjául felhasznált kompromittáló vagy terhelő adatok, esetleg az egzisztenciális érdek, hanem a valóság törvényszerűségeinek ismerete és az ebből adódó társadalmi elkötelezettség érzete határozza meg.”

Az operatív játszma

Az operatív pszichológia állambiztonsági alkalmazásának legkifinomultabb/legrafináltabb működési területe az operatív kombinációk⁴¹ szférája. Ez a titkos információszerzés, az ellenséges tevékenységet folytató személyek felkutatása, a preventív védelem, az operatív ellenőrzés, valamint a fogdai felderítés mellett a hálózat legfontosabb funkciója. Az operatív kombinációk különféle akciók végrehajtását jelentik, mint az ellenséges körbe történő beépülés, operatív játszma kezdeményezése és lefolytatása, aktív intézkedések végrehajtása, titkos operatív akciók foganatosítása, kutatás, figyelés. Ennek során lehetőség nyílik dezinformációs akciók megszervezésére, ellenséges szervezetek, csoportok bomlasztására, személyek leválasztására, elszigetelésére, az ellenséges személyek pozitív befolyásolására, az ellenséges kör bővítésének korlátozására vagy a tervezett cselekmény elkövetésének megakadályozására, megszakítására.

A játszma legáltalánosabb megközelítésben is tartalmazza az utalást a csapdás vagy trükkös lépések sorozatára, azaz olyan konfliktusmegoldási formáról van szó, amikor az erőszak alkalmazása vagy ennek kilátásba helyezése helyett a felek túl akarnak járni egymás eszén.⁴² Ennek folyamán tudatosan összeállított

viselkedésstratégiát követnek, amely során az igazmondás keveredik a megtévesztéssel és a hazugsággal – az ellenfél várható lépéseinek előzetes felbecsülése függvényében. Ezért minél hitelesebb és pontosabb információkat kell begyűjteni a másik szándékairól, helyzetéről, közben pedig védeni, takarni, leplezni a saját célok, szándékok valódi tartalmát, irányait. Ez a leírás már önmagában is implikálja a hírszerzés és az elhárítás alapvető játékszabályait.

Az operatív játszma – szakmai meghatározása szerint – „operatív intézkedések sorozata a külső ellenség megtévesztésére, hogy annak szervezetében, apparátusában vagy ügynökségében felderítést biztosító pozíciókat szerezzünk”.⁴³ Lényegét tekintve hírforrás létesítése az ellenséges hírszerzés Magyarország ellen dolgozó ügynökségében, olyan hazai bázison szervezett és tartott hálózati személy által, aki az ellenség megtévesztésével, magyarországi kémfeladatok látszólagos végrehajtásával eléri, hogy az ellenséges hírszerzés saját ügynökének tekintse. Tehát nem „beépülés”, mivel az „külföldi bázison” történik, és látható az is, hogy az operatív játszma – szemben az operatív kombinációval – tipikusan a hírszerző erők, eszközök és módszerek alkalmazási körébe tartozó intézkedéssorozatot jelent. Az alapszabály szerint, a játszma nem azért valósul meg, hogy dezinformáljunk, hanem azért dezinformálunk, hogy az ellenség olyan lépésre kényszerüljön, amely a mi szempontunkból előnyösebb felderítő pozíciót eredményez.⁴⁴

Természetesen az operatív játszma⁴⁵ mint az operatív erők, eszközök és módszerek együttes alkalmazási formája az állambiztonsági szervek működésének „rendszersemleges” tényezője. Így nem csak a diktatúrák állambiztonsági szerveinél, de a demokráciák nemzetvédelmi szolgálatainál is megtalálható a komplex operatív módszerek körében – a dezinformáció, a csapda, az intézkedés, valamint a kombináció mellett – az operatív játszma, amely továbbra sem nélkülözheti az operatív pszichológia alkalmazott ismeretanyagát.

A rendszerváltás idején egy korábban nem ismert, új problémakör merült fel, és kívánt sürgős megoldást: az átalakulás lélektani hatásai a belügyminisztériumi állomány körében. Az operatív állománynak fokozottabban kellett szembesülnie azzal az új kihívással, hogy hol húzódnak a jogállamban a politikailag jóváhagyható magatartások toleranciahatárai. Ilyen probléma a tekintélyelvű társadalmi berendezkedés természetéből adódóan a korábbi belügyi magatartás zárt szabályrendjében fel sem merülhetett. A rendszerváltás során az egész társadalom súlyos egyéni és tömeglélektani megrázkódtatásokon ment keresztül. A valódi, személyes drámákkal viszont azok küszködnek igazán, akiket valamilyen oknál fogva nem igazolt a történelem, akik a zsákutcának bizonyult történelmi kísérlet tudatos vállalói és hívei voltak. Nem kevesen kerültek ki az ilyenek az operatív állomány köréből, akiket szocializációjuk, identitásuk, teljes életútjuk a párt, a proletárdiktatúra védelméhez kötött.⁴⁶ A dilemmából két úton volt lehetséges kitérni: az egyik a racionális döntésen és választáson alapuló kritikai önrevízió. A másik a teljességgel érzelmi alapú, önigazoló hűség jegyében történhetett, amely viszont az életút további folytatása szempontjából jelentett zsákutcát.⁴⁷ A viharos változások közepette a belügyi állomány jelentős hányada vált bizonytalanná. Kérdés lett – ideológiai beállítódásuk és politikai elkötelezettségük irányától és intenzitásától függő mértékben –, hogy milyen újszerű gondolkodást és cselekvésformákat tesz szükségessé számukra a társadalom életében bekövetkezett totális fordulat. Nem véletlen, hogy a kilencvenes évek elején gyakoribbá váltak a belügyi állomány soraiban a lelki és pszichoszomatikus betegségek, növekedett a lelki okokra visszavezethető alkoholizálás, és a kóros szokásokban megnyilvánuló életvitel is széles körben vált jellemzővé.⁴⁸

Jegyzetek

1 Finszter Géza: Rendőrségek a XXI. században. Belügyi Szemle, 2000. 1.

2 A Rendőrtiszt Főiskolának a rendszerváltáskor megszüntetett Állambiztonsági Tanszék Dokumentumtára szinte teljesen széthullott, csekély része a Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanszék különgyűjteményében még megtalálható. Egyes töredékesen fennmaradt jegyzékek alapján azonban ha nem is rekonstruálható, de valószínűsíthető a Dokumentumtár gyűjtői profilja, ahonnan a keletkezett tanulmányok között listája összeállítható. Lásd még: Újhelyi Gabriella (szerk.): A belügyi tudományos tanulmányok és cikkek válogatott bibliográfiája (1974–

1983). BM Könyvkiadó, 1984. 138.; kiegészítése: Belügyi Dolgozók doktori disszertációi (1959–1984.) BM Tudományszervezési Osztály, 1985. 25. TH/ÁBTL Könyvtár 33/1567.

3 Idézi: Salgó László: A szuezi háromszög 1956. Bp., Kossuth, 1977. 136.

4 Idézi: Bobkov, F. D. – Szidorenko, A. G.: Az imperialista titkos szolgálatok szocialista országokkal szembeni ideológiai diverziója. Az állambiztonsági szervek ellenük folytatott harca. (Moszkva, 1973. Nyersfordítás.) Bp., RTF, 1978. 90. RTF 15-472/1978. TH/ÁBTL Könyvtár 33/1393. ÁBTL ÁB-anyag 186 (308). 23.

5 A Pravda a békés egymás mellett élésről, 1973. augusztus 22. Idézi Bobkov, F. D. – Szidorenko, A. G., i. m.; 25.

6 Lásd: Manipulációs technikák a hidegháború korai időszakában. (Magyarország és a Szabad Európa Rádió 1950–1956.) Szeged, SZTE, 1996. <http://www.mek.oszk.hu/01900/01988/index.phtml#>

7 Az amerikai hidegháborús diplomáciának a közelmúltban, 102 éves korában elhunyt nagy alakja, George F. Kennan a szervezett politikai hadviselésről szóló memorandumában már 1948 májusában javasolta a nemzetbiztonsági bizottságnak a kiterjedt politikai és propaganda-hadjárat beindítását: „Nyilvános és titkos hadműveletekre egyaránt szükség van. A nyilvános akciók sorába tartozik a szövetségkötés, a gazdasági intézkedések és a fehérpropaganda [vagyis az amerikai értékeket, életformát népszerűsítő pozitív kampány, például a Truman elnök által 1951-ben meghirdetett Igazság Program], míg a fedett akciók sorába a velünk szövetséges külföldiek [kelet-európai politikai emigránsok] támogatása, a fekete pszichológiai hadviselés, és az ellenséges országokban az ellenállási mozgalmak bátorítása.” Idézi: Mink András: „Fekete könyv”. Antikommunista kampány az 50-es években. Beszélő, 2002., 7–8. sz. 42.

8 Lásd: Volkogonov, D., i. m.; továbbá: Szeleznyev, L. A.: Háború – ideológiai háború. Bp., Zrínyi, 1965.; Tardos András: Nyugati rádióadók a lélektani hadviselés szolgálatában. Bp. (Rádió Szakkönyvtára), 1966.; Panfilov, A. F.: Az USA rádiója a lélektani hadviselésben. Bp. (Rádió Szakkönyvtára), 1968.; Darvasi István (szerk.): Az imperialisták fellazítási taktikája. Bp., Kossuth, 1968.; Günter Heyden (szerk.): Manipulation (A tudatiparról). Bp., Kossuth, 1969.; Rákosi Sándor: Júliustól – júniusig. Dokumentumok 1956–1957. MSZMP KB PTI, 1981.; Pálos Tamás: Antikommunista törekvések ideológiai koncepciói. Társadalomtudományi Közlemények, 1975. 4.; Az ideológiai diverzió szerepe az imperialista államok fellazítási politikájában. BM Tanulmányi és Propaganda Főcsoportfőnökség, 1978.; Vacsnađze, G. N.: Keletre irányított antennák. Bp., Kossuth, 1979.; Tóth János (szerk.): Fellazítás. Bp., Zrínyi, 1977.; Tökés országok információs és propagandarendszere. MŰOSZ Újságíró Iskola kézikönyvei. Tankönyvkiadó, 1979.; Balázs József: Célpont: Magyarország. Bp., Zrínyi, 1978.; Larin, V.: A nemzetközi kapcsolatok és az ideológiai harc (az 1960–1970-es évek). Bp., Kossuth, 1978.; Kaslev, J.: Ideológiai harc vagy lélektani hadviselés. Bp., Kossuth, 1987.; Burján Jenő: Propaganda az ideológiai diverzió szolgálatában. Belügyi Szemle, 1988. 11.

9 Andropov, J. V. 1953 és 1957 között a Szovjetunió magyarországi nagykövete, 1967–1982 között a Szovjetunió Állambiztonsági Tanácsának elnöke, Brezsnyevet követően haláláig (1982–1984) az SZKP KB főtitkára.

10 Idézi: Az állambiztonsági szervek megelőző intézkedéseinek formái és módszerei. Andrej Georgievics Szidorenko ezredes, a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Állambiztonsági Bizottság Vörös Zászló Renddel kitüntetett F. E. Dzerzsinszkij Főiskola tanszékvezetőjének a Rendőrtiszti Főiskolán 1977. május 24-én megtartott előadása. 160-514/1979. I. sz.: 15-359/1979. RTF, Bp., 1979. TH/ÁBTL Könyvtár 33/1400.

11 Lásd: MOL M – KS – 288. f. 5/386. ő. e.

12 Lásd: MOL M – KS – 288. f. 5/393. ő. e.; a határozatnak a BM területén való végrehajtására a Politikai Bizottság 1966. szeptember 20-ai ülésén visszatért. Lásd: MOL M – KS – 288. f. 5/405. ő. e.

13 Az imperialisták fellazító politikája és a fellazítás elleni harc néhány problémája. 1966. június 28. BM KI Belügyminiszteri iratok / 1966. 3308. 1-a-1299/1966. A PB-határozatok minisztériumi szintű végrehajtásáról a 14/1966. és a 24/1966. számú belügyminiszteri parancsok rendelkeztek. Lásd még: „A határozottabb intézkedések, valamint az ellenséges tevékenységet leleplező propaganda fokozódásának hatására tapasztalhatók találgatások, »értékelések« mind nyugaton, mind az ellenség részéről. Ezek inkább a politikai vonal változására, megszorításokra, »visszakanyarodásokra« vonatkozó találgatásokban, híresztelésekben fejeződnek ki. (...) Nyugaton az ilyen jellegű ellenséges propaganda (pl. SZER) az utóbbi időben fokozódott.” Tájékoztató az MSZMP Politikai Bizottság 1966. február 1-i és április 26-i határozatai végrehajtásának tapasztalatairól. BM KI Belügyminiszteri iratok /1966. 3403. sz.

14 „A belső ellenséges erők tevékenységéről, elhelyezéséről, az ellenük folyó harcról” szóló 1966. február 1-i párthatározatból adódó belügyi feladatok végrehajtása. Belügyminiszter 0014/1966. sz. parancsa. BM KI Parancsnyűjtemény (továbbiakban: Pgy.) 95. doboz (továbbiakban: d.) 10-21/14/1966.

15 Geréb Sándor: Az illegális szerzetesrendek operatív ellenőrzésének tapasztalatai. Tanulmányok 55. BM Tanulmányi és Kiképzési Csoportfőnökség 1969. I. sz.: 13-41/27/68. TH/ÁBTL Könyvtár 33/1773.; továbbá:

– Az operatív munka feladatai az ifjúság körébe behatolt ellenséges elemek elleni harcban. Átdogozta: Zalai Emil. Lektorálta: BM II/5. Osztály munkaközössége. Bp., BM Dzerzsinszkij Tisztképző Iskola Operatív Tanszéke, 1959. január 21. I. sz.: 15-118/959. TH/ÁBTL Könyvtár 33/2.992. ÁBTL ÁB KA 865.;

– Harangozó Szilveszter: A belső ellenség módszereiről és tevékenységéről. A felderítésre, félbeszakításra folytatott operatív elhárító munka feladatairól. A BM Rendőrtiszti Akadémia Politikai Nyomozó Tanszékének kiadványa. Bp., 1963. Sz. t.! BM16-188/1963. TH/ÁBTL Könyvtár 33/1515.;

– Csapó László – Antal József: A BM állambiztonsági szerveinek speciális bűnmegelőző tevékenysége. Állambiztonsági tanulmány, 1973. 1. sz. 13-41/5/73. Bp., BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, 1973. TH/ÁBTL Könyvtár 33/2842.;

– Vázlat a megelőzés elmélete és gyakorlatának érvényesülése a vizsgálati munkában c. előadáshoz. Leadva: BM III/IV. Csoportfőnökség operatív állománya részére. 1978. augusztus 31. 34-509/19/80. ABTL 4.1. A-2090.

16 „A szocialista törvényesség (»mindent a jogszabály szerint teszünk«) kettős jogi valóságot intézményesített: a teljes jogtalanság és az ideológiai konstrukcióként létező »homlokzatjog« ellentmondását. Ez a hazugság több évtizedre teljesen ellepte a jogi diskurzust, jókora »normatív káoszt« teremtve.” Fleck Zoltán: Jogszolgáltató mechanizmusok az államszocializmusban. Totalitarizmus-elméletek és a magyarországi szocializmus. Bp., Napvilág, 2001. 94.

17 Belügyminiszter 0010/1978. sz. parancsa az állambiztonsági szervek előzetes ellenőrző és bizalmas nyomozó munkájának szabályozása. 10-21/10/1973. BM KI Pgy. /1973. 140. d.

18 „Az előzetes ellenőrzés illetve a bizalmas nyomozás megindításának előfeltétele a bűncselekmény gyanúja. Egyszerű gyanú is elegendő tehát ahhoz, hogy a feldolgozó munka meginduljon. Ez az első lényeges különbség a nyílt büntetőeljáráshoz képest, ahol a nyomozás elrendelésének előfeltétele a bűncselekmény alapos gyanúja. Az egyszerű gyanú azt jelenti, hogy a rendelkezésre álló tények, adatok, jelzések csak arra adnak lehetőséget, hogy a valószínűség alacsonyabb fokán következtethessük arra, hogy bűncselekmény történt. (...) Az előzetes ellenőrzés és bizalmas nyomozás célja, annak operatív úton történő dokumentálása, hogy bűncselekmény történt és hogy ki, vagy kik voltak a bűncselekmény elkövetői. Büntetőjogi felelősségre vonás akkor történhet, ha az operatív felderítés eljut a bűncselekmény illetve az elkövetői alapos gyanú megállapításához.” (–) A büntetőeljárás megindításának jogi előfeltételei. Az alapos gyanú értelmezésének elvi és gyakorlati kérdései az állambiztonsági munkában. Előadás. Leadva 1978-ban. BM III/1. o. ABTL 4.1. A-2086.

19 Münnich Ákos: A matematikamodellek szerepe a pszichológiában. Alkalmazott pszichológia, 2000. 1. 57.

20 A politikai pszichiátria magyarországi művelőinek – főleg Bálint István és Szinetár Ernő – tevékenységére lásd: Lányi Gusztáv: Állambiztonsági pszichológiák. In uő: Lélek(tan) és politika. Bevezetés a politikai pszichológiába. Bp., József Attila Tankönyvek, 2001. 63.; szamizdatirodalomban: Haraszi Miklós: „Ilyesmi nálunk nem fordulhat elő.” Politikai pszichiátria Magyarországon. Párizs, Magyar Füzetek 7. sz., 1981.; Pákh Tibor: Moszkva pszichiátriai visszaéléseinek hatása a magyar igazságszolgáltatásban. Égtájak között, 1987. október; a szovjet politikai pszichiátria vonatkozásában: Harmat Pál: Kezelésre szorulsz, elvtárs. A pszichiátria a politikai megtorlás szolgálatában. Valóság, 1990. 7.; továbbá: Gozman, L. – Etkind, A.: The power of mystification; The mythology of totalitarianism. In uő: The Psychology of Post-totalitarianism in Russia. The Centre for Research into Communist Economies. Enfield, 1992. 13–7. Újabb az Államvédelmi Hatóság vezetőivel és beosztottjaival készült életút-interjúk pszichológiai elemzése kvalitatív módon kíván hozzájárulni az írott történelmi források kiegészítéséhez. Kozák Gyula: Az identitás nélküli ember; Udvarnok Virág: „Van már nekem annyi élettörténetem...!” In Magyarország a jelenkorban. Évkönyv. Bp., 56-os Intézet, 2003.

21 Tjeplov, B. M.: A szovjet pszichológia harminc éve. Bp., Szikra, 1949. 8.

22 Bővebben lásd: Tugarinov, V. P.: Az öntudat filozófiája. Bp., Gondolat, 1971., 191. passim.

23 Turlo, Sz. Sz. – Zaldat, I. P.: Hírszerzés. Moszkva, 1924. 21. Idézi: Ivanin, G. I.: Az operatív pszichológia néhány kérdése. Készült az állambiztonsági szervek gyakorlati munkásai, valamint a csekista tanintézetek speciális tudományokkal foglalkozó tanárai számára. Moszkva, 1973. Magyar fordítás. BM 45-17/36/80. TH/ÁBTL Könyvtár 33/2826. ÁBTL ÁB-anyag 280.

24 Balázs Tibor – Sziklai István: A belső reakció elhárítási területén foglalkoztatott ügynök vezetésének és nevelésének néhány pszichológiai sajátossága. Állambiztonsági tanulmány, 1975. 2. BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség 1975. 13-68/90/75. TH/ÁBTL Könyvtár 33/2.536.

Balázs Tibor – Láng György: Az állambiztonsági operatív tevékenység néhány pszichológiai sajátossága. ÁB Tanulmányok, 1986. 1.

Balázs Tibor – Sziklai István: A belső reakció elhárítási területén foglalkoztatott ügynökök vezetésének és nevelésének néhány pszichológiai sajátossága. Bp., BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, 1975.

Kis Géza: A pszichológiai kutatások helyzete a Belügyminisztériumban. Belügyi Szemle, 1988. 12.

Kovács Károly: Pszichológiai és szociológiai tényezők a katonai elhárítás információszerző munkájában. Állambiztonsági tanulmány, 1976. 1. BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség 1976. 13-68/82/75. TH/ÁBTL Könyvtár 33/3.032.

Láng György: A hálózati személyek vezetésének és nevelésének szociálpszichológiai kérdései. 1–2. k., BM Kk., 1983.

Láng György: Büntetőeljárást megelőző felderítés eszközei, felhasználásuk nyomozástaktikai és lélektani problémái. (A terhelő alapon történő beszervezés taktikájának lélektani sajátosságai.) Kandidátusi értekezés tézise. Bp., RTF, 1973. 15-141/1973. TH/ÁBTL Könyvtár 33/3.020.

Rapcsák Mihály: A külső (operatív) figyelés pszichológiai kérdései. BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, 1975.

Rapcsák Mihály: Pedagógiai és pszichológiai ismeretek a hálózattartó operatív tisztek számára. BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, 1977.

25 Ivanin, G. I., i. m., 228.

26 Benesch, H.: Pszichológia. SH-atlasz. Budapest etc., Spinger-Verlag, 1994. 183.

27 Az „operatív pszichológia” kifejezés keresésére az internet jobbra indifferens találatokat produkál. Ráile viszont Opál Sándor ny. rendőr alezredes nevére, aki – a Magyar Hadtudományi Társaság honlapja szerint – „1993-ig hivatásos rendőrtisztként a BM különböző központi szerveinél teljesített szolgálatot. 1975–1993 között a Rendőrtiszti Főiskola, azt követően pedig esetenként több hazai egyetem és főiskola vendégelőadójaként is tevékenykedett. (...) A lélektani és a különleges hadviselés, újabban pedig az információs hadviselés mellett kutatja a világ különféle titkos szervezeteinek (pl. titkosszolgálatok, ellenállási mozgalmak, egyéb illegális szervezetek) történetét, valamint a biztonságpolitika és a közbiztonság stratégiai fontosságú kérdéseit. A szociálpszichológia, az operatív pszichológia s a tudományszervezés elméleti kérdéseiről is több tanulmányt publikált. Munkássága során több száz bel- és külpolitikai, továbbá közel száz tudományos témájú cikket, tanulmányt, valamint önállóan egy, társszerzőként pedig hat titkosított könyvet írt. Ugyancsak több belügyi és hadtudományi könyvnek a társszerzője.” http://www.zmka.hu/kulso/mhht/opal_sandor.html

Kandidátusi disszertációja az ÁBTL anyagai között is megtalálható: Az USA második világháború utáni antikommunista lélektani hadviselése ideológiai és filozófiai aspektusainak figyelembevétele a szakszolgálat által alkalmazott módszer tökéletesítésében. Kandidátusi értekezés, 1978. Aspiránsvezető: Rajnai Sándor ny. r. vezérőrnagy BM III/I. Csfség. I. sz.: 67-87-86/5/1978. ÁBTL 4.1. A-2065.

28 Ivanin, G. I., i. m., 30–3.

29 Uo., 258.

30 Uo., 116.

31 Uo., 246–51.

32 Lásd: Hook, S.: Basic Strategy. New York Times, 11 March 1951. In Summers R. S., i. m., 259–62.

33 A belügyminiszter 005/1972. sz. parancsa az állambiztonsági szervek hálózati munkájának alapelveit tartalmazó szabályzatról. BM KI PGy 130. d. 10-21/5/1972.

34 – Operatív lehetőség: azon feltételek, körülmények összessége, amelyek lehetővé teszik, hogy a hálózat az operatív tiszt vezetésével, irányításával végre tudja hajtani az állam biztonságára veszélyt jelentő bűncselekmények felderítését, megelőzését, megakadályozását, korlátozását, megszakítását, operatív bizonyítását.

– Operatív lehetőség konkrét feltételei: 1. ellenséges személyekkel, csoportokkal, szervekkel meglévő vagy felújítható kapcsolatok; 2. az állambiztonsági szervek célobjektumaiban az ellenőrzés szempontjából előnyös beosztás, illetve felderítésre felhasználható munka- vagy személyes kapcsolatok. Uo.

35 A beszerzési alap fogalmán olyan adatok, tények, körülmények meglétét, esetenként megteremtését értjük, amelyek a jelöltben megalapozzák, kialakítják az együttműködés iránti hajlandóságot, illetve lehetővé teszik a jelölt bevonását a titkos munkába, és biztosítják a tartós kapcsolatot.

1. Hazafias (eszmei, politikai) alap:

A jelölt olyan eszmei, politikai és erkölcsi beállítottsága, illetve a szocialista hazaszeretetének olyan foka, amely arra indítja, hogy a szocialista vívmányaink erősítése és védelme érdekében mindennapi tevékenységén és általános állampolgári kötelezettségei teljesítésén túl vállalja az állambiztonsági munkával járó nagyobb leterheltséget, felelősséget és kockázatot. (005/1972. BM parancs) A hazafias alap az állampolgári kötelezettségudat átlagos színvonalánál magasabb erkölcsiséget feltételez. Tartalmát a szocialista haza vívmányainak védelme és a szocializmus eszméi iránti odaadás határozza meg.

2. Terhelő vagy kompromittáló adatok alapján

Kellően dokumentált bűncselekmény alapos gyanújának megállapítására, tehát büntetőeljárás kezdeményezésére alkalmas, vagy olyan adatok, amelyek felhasználása a jelölt anyagi, erkölcsi érdekeit más módon súlyosan veszélyeztetheti. (Súlyos bűncselekmény elkövetőinek, a bűncselekmény kezdeményezőjének, vezetőjének beszerzése tilos.)

– Terhelő adatok lehetnek: Az imperialista országok hírszerző szervei és e központok megbízásából ügynöki, vagy más, az ellenséges tevékenységben való részvételt, a Btk. által büntetendő állam elleni, politikai jellegű vagy más bűncselekmények elővetését bizonyító anyagok. A büntetőeljárás kezdeményezésétől csak akkor tekinthetünk el, ha a jelölt beszerzésének alapját képező bűncselekményben rejlő társadalomra való veszélyesség, illetve az okozott kár mértékét meghaladó pozitív tevékenységet fejt ki.

– Kompromittáló adatok lehetnek:

A kompromittáló adatok körébe azok a tények tartoznak, amelyek nyilvánosságra kerülése a jelölt erkölcsi helyzetének megítélését negatívan befolyásolják, egzisztenciáját gyengítik, megrendíthetik. A téves szemléletből fakadó, az erkölcsi, politikai és magatartásbeli hibákra utaló adatok azonban csak különleges esetekben, a beszerzési jelölt személyiségének alapos ismerete mellett és várható reakciójának felmérése után használhatók fel.

3. Anyagi érdekelttség alapja

Olyan anyagi és egzisztenciális érdekek, igények vagy szükségletek részben, vagy egészében való teljesítésének felajánlása, amely a jelöltet a titkos együttműködés vállalására ösztönzi, vagy készíteti. Az anyagi érdekeltség döntően külföldi állampolgár vagy külföldi viszonyok között tevékenykedő jelölt esetében lehet a beszerzés alapja. Ezzel az alappal belföldön élő magyar állampolgár beszerzésére – a szocialista társadalmi rend sajátosságából eredően – ritkán kerül sor.

4. Beszerzési alapok kombinációja: A hazafias alap megléte esetében még az anyagi érdekeltséget is lehet alkalmazni. Az alapok nem mindig jelentkeznek tisztán a személyiség és a körülmények bonyolultságából adódóan.

Lásd: Lakatos Sándor – Mulik László: Az állambiztonsági munkában felhasználható operatív erők, eszközök és alkalmazott módszerek, a hálózat szervezése. Jegyzet a BM Tartalékoszt-képző Iskola hallgatói részére. 16-67/216/87. BM Könyvkiadó, 1988. TH/ÁBTL Könyvtár 33/2.982., továbbá: Operatív alapismeretek. Hálózati rész. TH/ÁBTL Könyvtár 33/3.350.; ÁBTL ÁB-anyag 1195.

36 Láng György: Büntetőeljárást megelőző felderítés eszközei, felhasználásuk nyomozástaktikai és lélektani problémái. I. m.; a téma további vonatkozásairól: Láng György: A hálózati személyek vezetésének és nevelésének szociálpszichológiai kérdései. I. m.; Kovács Károly: Pszichológiai és szociológiai tényezők a katonai elhárítás információszerző munkájában. I. m.

37 I. m., 68–9.

38 „Ebből nem lehet kijönni”. Tar Sándor író. Magyar Narancs, 2002. január 24.

39 Balázs Tibor – Sziklai István: A belső reakció elhárítási területén foglalkoztatott ügynök vezetésének és nevelésének néhány pszichológiai sajátossága. I. m.; további idézetek innen.

40 Az állambiztonsági szervek hálózati munkájának alapelveit tartalmazó szabályzat. Belügyminiszter 005/1972. sz. parancsa. 10-21/5/1972. BM KI PGy/1972. 130. d.

41 Lakatos Sándor – Mulik László: Az állambiztonsági munkában felhasználható operatív erők, eszközök és alkalmazott módszerek, a hálózat szervezése. I. m.

42 „A játszma kiegészítő, rejtett tranzakciók folyamatos sorozata, amely pontosan meghatározott, előre látható kimenetel felé halad. (...) nemegyszer ismétlődésekbe bocsátkozó, rejtett indítékú tranzakciók ismétlődő készlete.” Berne, E.: Emberi játszmák. Bp., Gondolat, 1987. 61.; továbbá: Hankiss Ágnes: A bizalom anatómiája. Bp., Magvető, 1978.

43 Az állambiztonsági szervek előzetes ellenőrző és bizalmas nyomozó munkájának szabályozása. Belügyminiszter 0010/1973. sz. parancsa. 10-21/10/1973. BM KI PGy/1973 140. d. 18. b) pont.

44 Bálint István – Gergely Attila: A hálózati operatív játszma. Az ellenség megtévesztése. RTF, 1979. 54. RTF 15-480/1978. TH/ÁBTL Könyvtár 33/1396. ÁB-anyag 207. 23.

45 Komáromi István: Az operatív munka alapelvei. Belügyi Szemle, 1991. 2.

46 A rendszerváltás évében egy régi belügyi dolgozó még az „ideológiai-tudati zavarokra” hívta fel a figyelmet, amely helyzet leküzdéséhez a lenini gondolatok tényleges figyelembevételét és gyakorlati hasznosítását javasolta. „Eszmei és politikai módszerekkel törekednünk kell a marxizmus hegemoniájának helyreállítására.” Baranyó György: A marxizmus védelmezéséről. Belügyi Szemle, 1988. 10. 67.

47 Pataki Ferenc: Társadalomlélektani tényezők a magyar rendszerváltásban. In uó: Rendszerváltás után: társadalomlélektani terepszemle. Bp., Scientia Humana, MTA PI, 1993. 46–7.

48 Balázs István: A rendszerváltás lélektani hatásairól. Rendészeti Szemle, 1991. 7. 61–2.